

ПРОБЛЕМА САМОРЕГУЛЯЦІЇ В КОНТЕКСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті наведено результати дослідження саморегуляції (системи ставлень до певних соціальних норм, стильової саморегуляції, копінг-стратегій) осіб з різними формами девіантної поведінки. Виділено особливості саморегуляції, які відіграють провідну роль в генезисі девіантної поведінки.

Ключові слова: саморегуляція, ставлення, копінг-стратегії, девіантна поведінка.

И.В. Жданова

ПРОБЛЕМА САМОРЕГУЛЯЦИИ В КОНТЕКСТЕ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье представлены результаты исследования саморегуляции (системы отношений к определенным социальным нормам, стилевой саморегуляции, копинг-стратегий) лиц с разными формами девиантного поведения. Выделены особенности саморегуляции, играющие ведущую роль в генезисе девиантного поведения.

Ключевые слова: саморегуляция, отношения, копинг-стратегии, девиантное поведение.

I.V.Zhdanova

SELF-REGULATION IN THE CONTEXT OF DEVIANT BEHAVIOR OF THE PERSONALITY: PSYCHOLOGICAL ASPECTS

The study represents the results of self-regulation research (a system of attitudes to certain social norms, style self-regulation and coping strategies) of individuals with various forms of deviant behavior. The author singles out the peculiarities of self-regulation which play the leading role in the genesis of deviant behavior.

Key words: self-regulation, attitudes, coping strategies, deviant behavior.

Постановка проблеми. Проблема саморегуляції особистості є на сьогодні однією з найбільш фундаментальних та актуальних проблем психологічної науки. Особливої актуальності вона набуває в контексті аналізу девіантної та нормативної поведінки людини, психологічних чинників її порушень.

Дослідження різних видів девіантної поведінки (протиправної, асоціальної, антидисциплінарної, адитивної та ін..) переконливо свідчать про дефекти розвитку здатності до саморегуляції осіб, які вчинили ті чи інші девіації [1; 3]. Більш за те, згідно з КК України психологічний (юридичний) критерій ознакою осудності людини включає поряд з інтелектуальною і вольову ознаку, яка полягає у здатно-

сті особи керувати своїми діями (бездіяльністю), передбаченими законом як суспільне небезпечні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Саморегуляція особистості розглядалася дослідниками в різних її аспектах, зокрема, як системно-організований процес ініціації, побудови, підтримки і керування довільною активністю особистості, яка пов'язана із досягненням нею власних цілей (В.І. Моросанова); як мотивована система постановки, оцінки і корекції цілей особистості, вироблення стратегій їх досягнення (Д.Райтер); як можливість мобілізації активності (В.І.Селіванов); як спосіб організації й самодетермінації життєвого часу (Л.І.Анциферова, А.П.Корнілов); як системна якість особистості (О.К.Тихомирова, Ф.Є.Василюк, С.Д.Максименко). Суб'єктний підхід до розуміння саморегуляції акцентує увагу на можливості особистості осмислено та усвідомлено керувати власною активністю, ставити та реалізовувати свої цілі. При цьому суб'єктність особистості визначається: мірою її внеску у вирішення значущих для неї життєвих ситуацій в загальному контексті життєвих обставин (Р.Р.Ахмеров), засобом самоорганізації всіх психічних явищ особистості залежно від її цілей та домагань (Є.А.Сергієнко), регулятивними інтегральними утвореннями особистості високого рівня, здатністю до рефлексії (О.О.Конопкін), особистісною та соціальною відповідальністю, що ґрунтується на усвідомленні суб'єктом можливих наслідків своєї поведінки і готовності до її прояву (В.В.Знаков, Л.І.Дементій) [4; 5; 7; 9].

В психологічних працях аналізуються наступні різновиди саморегуляції поведінки: емоційна (Я.Рейковський, О.Я.Чебикін), вольова (В.А.Іванніков, В.І.Селіванов, М.А.Кузнєцов), мотиваційна (О.Г.Ксенофонтова, А.А.Файзулаєв), моральна (Б.С.Братусь, П.М.Якобсон), особистісна (К.О.Абульханова-Славська, О.О.Конопкін, М.М.Пейсахов, І.І.Чеснокова) [4; 5; 7; 9].

В межах наукового аналізу проблеми свідомо-вольової поведінки в контексті поведінкових девіацій, О.Д. Ситковська пропонує використовувати поняття «соціально орієнтована керованість поведінкою в ситуації вибору». Мається на увазі здатність і можливість людини: а) підходити до вибору цілей і способу дій,

усвідомлюючи себе членом суспільства, тобто враховуючи їх наслідки для інших людей; б) усвідомлювати причинно-наслідкові залежності відповідного варіанту поведінки; в) усвідомлювати даний варіант поведінки, як окремий випадок певного виду і класу явищ використовуючи при цьому соціально орієнтовані оцінки; г) використовувати механізм критичності в ході вибору варіанту поведінки; д) здійснювати рішення про відповідний варіант поведінки, зберігаючи управління ним [10].

Формування цілей статті. Метою дослідження є вивчення різних аспектів саморегуляції осіб, які: а) зловживають на алкоголь; б) порушують службову дисципліну; в) скоїли злочини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні прийняли участь: а) 20 чоловіків у віці 30-40 років, які зловживають на алкоголь, і 20 чоловіків того ж віку, які вживають його дуже рідко; б) 32 працівника, які виявляють рівень службової дисципліни вище середнього і 14 працівників з низьким рівнем службової дисципліни; в) 24 чоловіка, які скоїли злочини насильницько-корисливої спрямованості і 25 законослухняних осіб чоловічої статі.

Визначалися наступні аспекти саморегуляції:

- регулююча роль переконань і ставлень щодо пияцтва та тверезості - за допомогою розробленої нами анкети та колірному тесту ставлень Є.Ф. Бажина та О.М. Еткінда [2] ;

- стильова саморегуляція осіб з порушеннями дисципліни – за допомогою опитувальника стильової саморегуляції поведінки людини В.І. Моросанової [8];

- копінг-стратегії осіб, що вчинили злочини – за допомогою опитувальника засобів подолання С.Фолкмана, Р.Лазаруса, адаптованого Т.Л.Крюковою, Є.В.Куфтяк [6].

Результати дослідження переконань і ставлень щодо пияцтва і тверезості дозволяють констатувати, що більшість досліджуваних чоловіків на свідомому рівні виявляють досить негативне ставлення до пияцтва (80% і 85%), позитивне – до тверезості (75% і 80%), і вважають тверезість однією із складових здорового способу життя (80% і 90%). При цьому під тверезістю досліджуваними частіше за все

розуміється не повна, а відносна тверезість: «іноді, потрошки, по святам, 3-5 раз на рік» – в групі тих, хто практично не п'є; «іноді, потрошки, 5-7 раз на місяць» – в групі тих, хто зловживає. Поняття «потрошки» теж має різне змістовне навантаження й виражається вірогідно більшими цифрами в першій групі (по 150 і по 50 гр. відповідно). Щодо неусвідомлених аспектів ставлення до досліджуваних явищ, то в обох групах реєструється досить негативне ставлення до пияцтва, більш виражене у чоловіків, які практично не вживають алкоголь. Середні бали поняття «пияцтво» склали відповідно: 6,5 і 6,9. А ось щодо тверезості, то в першій групі реєструється негативне ставлення до цього поняття (6,2), в той час як в другій групі це ставлення є вірогідно більш позитивним (3,8; $p < 0,01$). Тобто, чоловіки, які зловживають на алкоголь, виявляють на неусвідомленому рівні негативне ставлення як до пияцтва, так і до тверезості, а на усвідомленому – негативне до пияцтва та позитивне до тверезості. Такий когнітивний дисонанс частіше за все вирішується ними за допомогою переконань, які відбивають непризнання себе п'яницею, можливість кинути пити, якщо «я схочу», переключенням розумінням тверезості (див. вище). Однак, навіть при такому розумінні тверезості на неусвідомленому рівні реєструється її неприйняття. Таким чином, тверезість як норма життя і як складова здорового способу життя не виконує своєї регулюючої ролі у чоловіків, які зловживають алкоголем, внаслідок як суперечливого розуміння, так і суперечливого ставлення до цього явища.

Результати дослідження особливостей стильової саморегуляції працівників з різним рівнем службової дисципліни (визначався методом експертних оцінок) наведено у таблиці 1.

Як свідчать представлені в таблиці 1 дані, показники за шкалами «моделювання» (3,7 і 7,4; $p < 0,01$), «оцінка результатів» (4,0 і 7,4; $p < 0,01$), «гнучкість» (3,8 і 7,2; $p < 0,01$) і самостійність (4,7 і 6,4; $p < 0,05$) є вірогідно вищими в групі працівників з рівнем службової дисципліни вище середнього. А показники за таким шкалами, як планування і програмування не мають статистично значущих відмінностей між досліджуваними групами.

Стильова саморегуляція поведінки працівників ($\bar{X}_{\text{ср}} \pm \sigma$)

Назва шкали	Групи працівників		P
	Рівень дисципліни нижче середнього	Рівень дисципліни вище середнього	
Планування	5,6+1,2	5,7+0,9	-
Моделювання	3,7+1,4	7,4+1,1	0,01
Програмування	5,2+2,3	5,6+1,8	-
Оцінка результатів	4,0+0,9	7,4+1,5	0,01
Гнучкість	3,8+0,6	7,2+1,3	0,01
Самостійність	4,7+0,8	6,4+1,0	0,05
Загальний рівень	24,3+2,7	35,6+3,8	0,01

Тобто, можна констатувати, що такі особливості стильової саморегуляції працівників як здатність до усвідомленого планування діяльності, реалістичність, деталізованість, ієрархічність, дієвість і стійкість планів, наявність або відсутність у людини потреби продумувати способи своїх дій і поведінки для досягнення намічених цілей не мають значимого впливу на рівень службової дисципліни працівників.

При дослідженні особливостей копінг-стратегій осіб, які вчинили насильницько-корисливі злочини, було встановлено, що ця група вірогідно відрізняється від законослухняних осіб більш «напруженим» конфронтаційним копінгом (11,7 та 6,2; $p < 0.01$), вірогідно більш низьким рівнем самоконтролю (3,7 та 6,8; $p < 0.05$), недостатнім прийняттям відповідальності (3,9 та 5,7; $p < 0,05$), низькою позитивною переоцінкою ситуації (4,2 та 7,6; $p < 0,05$). Тобто, чоловіки, що скоїли злочини у важких життєвих ситуаціях більш схильні проявляти агресивні зусилля щодо зміни ситуації, ворожість, готовність до ризику, й меншою мірою – зусилля щодо регулювання власних дій і почуттів, визнання своєї ролі у виникненні проблеми та у її вирішенні й щодо створення позитивного значення з фокусуванням на зростанні власної особистості.

Висновки з даного дослідження і **перспективи** подальшого розвідку у даному напрямку. У осіб з різними формами девіантної поведінки виявляються певні порушення регуляторних психічних механізмів. Найбільш суттєве значення на формування девіантної поведінки мають: суперечливе ставлення до соціальних

норм і правил, які внаслідок цього не відіграють свою регулюючу роль; недостатньо розвинені властивості стильової регуляції (слабка здатність виділяти значущі умови досягнення цілей, будувати адекватну меті програму дій, змінювати систему саморегуляції у зв'язку зі зміною зовнішніх і внутрішніх умов, адекватно оцінювати себе і результати діяльності та поведінки, здатність до автономності в організації активності); напруженість конфронтаційного копінгу при зниженні самоконтролю, відповідальності, позитивної переоцінки складної життєвої ситуації.

Отримані результати вказують на необхідність подальшого дослідження проблеми саморегуляції в контексті девіантної поведінки з метою більш глибокого розуміння психологічних чинників поведінкових відхилень і розробки науково обґрунтованих, диференційованих програм попередження різних форм девіантної поведінки.

Список літератури

1. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е.. Психология преступника и расследования преступлений.– М.:Юристъ, 1996. – 336 с.
2. Бажин Е.Ф., Эткинд А.М. Цветовой тест отношений: метод, рекомендации – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. – 17 с.
3. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения). – М.: Академия, 2003. – 288 с.
4. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. СПб.: Питер, 2006. – 208 с.
5. Конопкин О.А. Осознанная саморегуляция как критерий субъектности // Вопросы психологии. – 2008. – №3. – С. 22.-34.
6. Крюкова Т.Л., Куфтяк Е.В. Опросник способов совладания (адаптация методики WCG) // Журнал практического психолога. – 2007. – №3. – С. 93-112.
7. Кузнецов М.А. Вольова регуляція особистості: основні закономірності, етапи і механізми // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. Випуск 43, частина I. – Харків: ХНПУ, 2012. – С. 110-128.
8. Моросанова В.И., Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека // Вопросы психологии. – 2000. – №2. – С. 118-127.
9. Олександров Ю.М. Інтегративно – особистісна модель саморегуляції // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія Психологія. – Харків, 2008. – №793, Вип. 39. – С. 329-336.
10. Ситковская ОД. Психология уголовной ответственности. – М.: НОРМА. – 1998. – 285 с.